

MAJTÉNYI GYÖRGY

Emlékezés és személyiség

Az életút rekonstrukciójáról

A „személyes jellegű” források elemzése

A közismert kritika szerint a historiográfia „divatirányzatai” a korábbi valóságkép relativizálásával a történelemtudomány létjogosultságát kérdőjelezték meg.¹ Mások szerint viszont a saját történeteivel egygyé váló történetírást éppen a szociológia, majd a pszichológia, az irodalomelmélet és a nyelvtudományok eszközeinek alkalmazása telítette új tartalommal, hiszen a történelem alanya sem lehet más, mint „az élő, beszélő és dolgozó ember”,² aki saját magán és saját történetein, nem pedig mások történetein keresztül létezik. Tanulmányomban rövid módszertani áttekintést követően egyetlen élettörténet forrásainak történeti-poétikai értelmezésére, egyetlen élettörténet elbeszélésére vállalkozom.

Az 1980-as évek végén jelentkező irányzat, az új kultúrtörténet képviselői a narratíva tudományos elmélete felől értékelték át a történeti megismerés módszertanát.³ A nyelv jelentésalkotó szerepének fölismerése az elméleti nyelvészet hatásának tudható be. Irodalomelméleti munkák nyomán kezdték elemezni a történések a történeti művek, források narratív szerkezetét. A kulturális antropológia hatására honosodott meg a kultúra új típusú értelmezése. Eszerint a műalkotások, a szertartások, a hiedelmek, az események struktúrája is olvasható szöveggént; s a jelölőszerkezetekben kódolt események elemzése révén megfejthető a kultúra fogalmi világa. A kutatás így nem más, mint szöveggént felfogott jelek olvasása, amelynek révén a „kultúra olvasója” kapcsolatot létesít a „kultúra emberével”.⁴

¹ Evans, Richard J.: *In Defence of History*. London, 1997.; Windschuttle, Keith: *The Killing of History. How Literary Critics and Social Theories are Murdering our Past*. New York, 1997. Összefoglalóan: Kent, Christopher: *Historiography and Postmodernism*. *Canadian Journal of History*, 1999. December. (34.) 3. sz. 385–416.

² Foucault, Michel: *A szavak és a dolgok*. Budapest, 2000. 413.

³ Megkérdőjelezték, hogy a történelmi narratíva egyszerűen a „történeti valóság” reprezentációja volna. Azt a felismerést, amit a történettudomány nyelvészeti fordulatoként (linguistic turn) emlegetnek, az irányzat historiográfiai jelenlétét tudatosító kötet a történettudomány belső szerves fejlődéséből vezette le. Eszerint a historiográfia fejlődése a társadalomtudományok felé orientálódó történetírástól a kultúrtörténet irányába, a „strukturálistól” a „kulturális paradigma” felé mutatott. A társadalomtudományos történetírást kezdeményező marxista és Annales-történések munkáiban egyaránt megfigyelhető ez a változás. Népszerű lett az antropológia, a néprajz és az irodalomelmélet, s a mindennapok története is kilépett a kvantifikáció árnyékából. A figyelem így a narratív forrásokra fókuszálódhatott. Hunt, Lynn: *Introduction: History, Culture and Text*. In: *The New Cultural History*. Szerkesztette: Hunt, Lynn. Berkely – Los Angeles – London, 1989. 1–22. (a továbbiakban: Hunt); Magyarul lásd: Szivós Erika: *Politikai tudattalan és porba hullt királyi fő, avagy az új kultúrtörténet csapdái. Sic itur ad astra*. 1999. 1. sz. Az irányzat adaptációját lásd: Majtényi György: *Mobilitás és életstílus*. (a továbbiakban: Majtényi) In: *A mesterség iskolája. Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára*. Szerkesztette: Bódy Zsombor – Mátay Mónika – Tóth Árpád. Budapest, 2000. 429–449. (a továbbiakban: Bódy – Mátay – Tóth)

⁴ Hunt 10–16. Az új kultúrtörténeti elemzések kultúra fogalmának alapvető forrása a következő tanulmánygyűjtemény: Geertz, Clifford: *The Interpretation of Cultures*. New York, 1973. Geertz kultúrafogalmához lásd: Geertz 5–12.

Az a felismerés, hogy a történeti források szöveggként is elemezhetőek, átformálta a történetírói szerepről vallott hagyományos elképzeléseket.⁵ Az „új” történészek szerint a történettudósok, amikor azt hirdették, hogy mentesek az ideológiai kötöttségektől, és képek arra, hogy a társadalmi valóságról „érdektelen” módon, „objektíven” írjanak, nem néztek szembe az elbeszélés alapvető relativizmusával.⁶ A forrás megformálásának módja olyan jelentéseket hordoz, amelyekeken keresztül nemcsak egy adott kultúra, hanem az alkotó maga is megnyilatkozik. E jelentések és az ezeknek megfelelő/megfeleltethető értelmezési lehetőségek számtalan, többek között kortól és befogadótól is függő, változó értelmű olvasatot tesznek lehetővé. A történész nem törekedhet egységes és egyedül érvényes strukturalista elmélet, csak hipotetikus elemzési modell megalkotására.⁷ A történetírói stílusnak ezzel a felismeréssel kapcsolatos átalakulását jelzi, hogy a többes szám első személyű elbeszélési mód helyébe az egyes szám első személyű narráció, a korábban gyakorta egyes számban használt főnevek, valóság, igazság, stb. helyébe ezek többes számú változata lépett.

Az interpretáció során a történész a politika- és a társadalomtudományok fogalmai helyett olyan kategóriákat kénytelen kölcsönözni – elsősorban az irodalomelmélettől és a nyelvészettől –, amelyek a történetinek tekintett narratíva poétikai értelmezését is lehetővé teszik. Így nyelvi jelekről beszél, s többek között a metafora és a szimbólum trópusainak leírására törekszik. Hayden White szerint a historikus alapvetően négyféle formában mondhatja el tárgyát. A magyarázó stratégiának megfelelően: a románc, a komédia, a tragédia vagy a szatíra műfajában.⁸

A történész elsődleges feladata a forrás jelentés-szerkezetének „megbontása”, elemzése. A *dekonstrukció* során az írónak nemcsak a szöveg szemantikailag értelmezhető síkjával kell állandó kapcsolatot tartania, hanem a szöveggel, mint nyelvi valósággal is. Az a felismerés, hogy minden narráció már önmagában is szubjektív értelmezés, segítheti a történetírót egy *forráskritikus és önreflektív* írásmód megtalálásában.⁹ És éppen ez az új kultúrtörténészek

⁵ Hayden White 1973-ban megjelent műve kapcsán érlelődött meg a történészekben az a felismerés, hogy a történeti művek is poétikai cselekedet eredményeképpen születnek; és a történészek munkáit is jellemzi az elbeszélés szubjektivitása. White, Hayden: Introduction: The Poetics of History. In: White, Hayden: *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. 8. Kiadás. The John Hopkins University Press, Baltimore, London. 1993. 1–42. (a továbbiakban: White) magyarul: *A történelem poétikája*. Fordította: Kisantal Tamás és Szeberényi Gábor. Aetas, 2001. 1. sz. 134–164. White művének hatásához lásd Appleby, Joyce – Hunt, Lynn – Jacob, Margaret: *Telling the Truth about History*. WW Norton and Company, New York – London. 1994. 228–234.

⁶ Hunt 10–20.; Nilsson, Lars: *Urban History and New Trends in Social History*. In: *Urban History. The Norwegian Tradition in a European Context*. Szerkesztette: Suphellen, S. Trondheim Studies in History 25. Trondheim, 1998. 62–63.

⁷ Biernacki, Richard: *Method and Metaphor after the New Cultural History*. In: *Beyond the Cultural Turn. New Directions in the Study of Society and Culture*. Szerkesztette: Bonnel, Victoria O. – Hunt, Lynn. Berkely – Los Angeles – London, 1999. 73., 83. (a továbbiakban: *Beyond the Cultural Turn*); Halttunen, Karen: *Cultural History and the Challenge of Narrativity*. In: *Beyond the Cultural Turn*. (a továbbiakban: Halttunen) 166–167.

⁸ Nemcsak a magyarázó stratégia lehet szerinte négyféle, hanem az érvelés, illetőleg az ideológiai vonatkoztatás módja is. Ezek a formalista, organicista, a mechanikus és a kontextualista, illetőleg: az anarchista, a radikális, a konzervatív és a liberális. White 7–31. Történeti-poétikai elemzésre alkalmasnak tartja az elméleti nyelvészet által meghatározott négy alapvető trópus is: a metaforát, a metonímiát, a szinekdochét és az iróniát. White 31. Gyáni Gábor: *Történelem: tény vagy fikció*. In: Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, 2000. 48–70. (a továbbiakban: Gyáni 2000.) Hayden, White: *A történelem terhe*. Budapest, 1977.

⁹ Halttunen 177.

deklarált célja: újraolvasni és újraolvasztani a régi módszerekkel már unalomig csépeelt forrásokat. Hogy öntudatos formálóivá váljanak egy több szereplős és több szempontú, az egyes narratívákat magában foglaló metanarratívának. Ez a hatás a történetírásban – természetesen – a „személyes jellegűnek tekintett” források (művészeti alkotások, interjúk, naplók, levelek) divatját eredményezte.¹⁰

Magyarországon sokszor úgy tűnik, hogy a narratív forrásokkal való foglalkozás megelőzte azoknak az elméleteknek az adaptációját, melyek nyugaton ezek vizsgálatát divatba hozták. A memoárok, interjúk elemzése hagyományos historicista felfogást tükröz akkor, amikor a narratívákat az eseménytörténet rekonstruálására vagy illusztrálására használják fel a történészek. Minden ilyesfajta eljárás „vét” a forrás szövegszerűsége ellen, a lehetséges értelmezési keretek leszűkítését, a dekonstrukció helyett a narratív keretek széttördelését, a történeti irodalom iránt érdeklődő olvasó-, vagy a történész-befogadó horizontjának tudatosan vállalt, és így bevallottan önkényes leszűkítését jelentik. Talán jellemző, hogy a magyar történeti szakirodalomban gyakran a narráció fogalmát használják a narratíva fogalma helyett; ami jelzi, a történet elmondása, az elbeszélés aktusa lényegesebbnek tűnik az elbeszélés során keletkező szövegnél, a történet/történelem elmondásának gesztusa pedig magánál a történetnél.

Ha a forrásokat narratívaként elemezzük,¹¹ a szövegben kódolt jelentések révén értelmezhetővé válnak a „szerzők” egyedi szempontjai is. Ezek a jelentések pedig közelebb vihetnek az ő valóságképük megértéséhez. A társadalomtörténészek által megfigyelt és evidenciaként felfogott törvényszerűségek a korban nem feltétlenül jelentettek bizonyosságot az egyének számára. Másképpen fogalmazva, az ún. társadalmi tények és a korabeli élmények nem ugyanannak a tudatnak a termékei. Az életút dekonstrukciójának posztmodern fogalma azt is jelenti, hogy nem létezik tipikus életrajz. Általános következtetések reményében viszont meg lehet vizsgálni azt, hogy egyes általános kategóriák miképpen valósulnak meg egyedi, konkrét esetekben. Minden önéletrajzi elbeszélés szubjektív reprezentáció; de az elemző „olvasatában” fölhívhatja a figyelmet azokra a társadalmi folyamatokra, amelyek hatásai a visszaemlékező személyiségét alakították, vagy amelyek hatása alatt emlékezik.¹²

Tanulmányom céljának megvalósításához, egy „hétköznapi életút” történeti-poétikai értelmezéséhez olyan visszaemlékezést kerestem, mely nem „híres emberé”, és amelyben a visszaemlékező a politikátörténet eseményeinek magyarázata helyett, nem egy „kifelé megfogalmazott”, hanem egy „saját” valóságkép megalkotására „koncentrált”, magyarul: élet-történetét szűkebb környezete számára írta. A megfelelő forrás kiválasztásakor további cél volt, hogy a memoár írójával interjút készíthessek, s ezáltal minél sokrétűbben vizsgálhassam az emlékezet képeit.

¹⁰ Annak ellenére is, hogy a posztmodern narrativitáselmélet a történettudományban, mint azt több szerző is hangsúlyozza, nagyobb hatással volt arra, hogy hogyan írunk arról, amit tanulmányozunk, mint arra, hogy mit tanulmányozunk. Haltunen 178.

¹¹ Lásd a magyarul megjelent narratívák sorozatot. Narratívák 1. Képleírás, képi elbeszélés. Szerkesztette: Thomka Beáta. Budapest, 1998.; Narratívák 2. Történet és fikció. Szerkesztette: Thomka Beáta. Budapest, 1998.; Narratívák 3. A kultúra narratívái. Szerkesztette: Thomka Beáta. Budapest, 1999. (a továbbiakban: Narratívák 3.)

¹² Majtényi 443.

Az életút dokumentumai

1999-ben a Politikatörténeti Intézet Levéltárában található népi kollégista, szakérttségis visszaemlékezésekhez kapcsolódóan készítettem interjúkat.¹³ A volt kollégistáktól megkaptam több egykori társuk címét. Az alábbiakban elemzett visszaemlékezés szerzőjéhez, Ősz Gabriellához is így jutottam el. Mint tőle megtudtam, hosszabb lélegzetű memoárt írt, tizenegy spirálfüzetbe jegyezte le élettörténetét. A *füzeteket* 1978-ban, ötven éves korában kezdte el írni, eredeti szándéka szerint lánya vagy „valamelyik kései utóda” számára. Élettörténetének elbeszélésében 1960-ig jutott, amikor 1993-ban abbahagyta az írást.¹⁴ Három évvel később aztán újrakezdte, de ekkor csak fél oldalt írt – az írás és a folytatás nehézségeiről. 1999 októberében ismét kezébe vette a tollat és a már hét éve „íródo” utolsó (?) füzetet, néhány sorral gyarapítva a memoárt, amit azóta sem tudott befejezni.

Az elbeszélésnek – gyakori látogatásai révén – e sorok szerzője is a szereplője lett. A füzeteket egyesével kaptam meg tőle elolvasásra; s mindegyikről külön-külön beszélgettem el vele. A tizenegy teleírt spirálfüzethez így tizenegy interjú társult. Megkaptam tőle férje és gyerekei hozzá írt leveleit, valamint azokat az útinaplókat, melyeket férjével felváltva, közös kirándulásaik során írtak, és a családi fényképeket is. (A források sokszínűsége mellett, őszintesége, vonzó egyénisége is „érdekessé tette” számomra a visszaemlékezőt s „értékessé” a visszaemlékezést.)

A memoárban a múlt történéseit az eltelt idő és az írás jelenének távlatából írja le. Az interjúkban az elbeszélő idő és a „mostani jelen” hatása alatt is emlékezik. Egykori emlékeit, hangulatait korabeli feljegyzései tükrözik vissza.¹⁵ E források segítettek saját értelmezésem kialakításában, melyhez kulcsot kínált a mű bevezetője. Annak érdekében, hogy saját olvasatomat ellenőrizhetővé tegyem, az alábbiakban ezt a részt szöveghű formában közlöm:

*

Ősz Gabriella visszaemlékezése (részlet)¹⁶

*„Változott-e valami mostanában?
Változott-e valami bennem?
Más-e a levegő körülöttem?
Hegy vagy völgy-e ahová jutottam?
(...)*

Kérdéssel kezdtem – ebben már benne van a kételkedés. Röviden: nem tartom túlságosan fontosnak, amit írni kezdek, se magam, se mások számára. Ugyanakkor sem magyarázkodni, sem magamat igazolni nem akarom.

Ma divat a visszaemlékezések, emlékiratok, saját életek írása. Tehát írhatok, ha tetszik divatból is. Nem irigylem sem a volt prostituáltak, sem a háborús bűnösök sikereit, akiknek az emlékiratait szétkapkodják. (Akár tartós, akár tiszavirág életű siker.) Nem is mások számára írok. Ha pontos akarok lenni, mégis mások számára. Talán a lányom, talán másik

¹³ Lásd Politikatörténeti Intézet Archivuma. (PIA) 913. f. és 302. f. A memoárok elemzése során elsősorban az a kérdés foglalkoztatott, hogy az egyének miképp élték meg a társadalmi változásokat. Hogyan alakították ki ezekről saját egyéni olvasataikat.

¹⁴ Addig az időpontig, amíg jelenlegi lakásukba költöztek.

¹⁵ Gyáni Gábor: Emlékezés és oral history. Gyáni 2000. 128–144.

¹⁶ A memoár levéltárba adása folyamatban van, ugyanakkor kívánatos lenne a megjelenítése is.

késői utódom, kutatni kezd régi papírosok között, valami érdeklődés támad benne az elődök iránt. Egyszer a legtöbb ember eljut oda, hogy kérdezze, faggassa a múltat. Talán nem is a múlt érdeklő, csak saját maga. Milyen is vagyok én? – Honnan vagyok ilyen? kezdi kérdezni egy nap és folytatja a kérdezősködést. – Hasonlítok-e valakire? – Mások munkái mindig saját magunk megismerésében segítenek. A tükör lehet görbe, lehet homályos, de az igazságnak valamilyen darabkája feltétlenül ép marad.

Evek óta visszatérő kép előttem: Látom magam a pesti utcán, mindig a Gyulai Pál utcában, nyolc évesen, soványan, örökké kíváncsian, felfigyelve a legkisebb változásra is, ami csak egy szál lépésnyi hosszú utcában lehet, ugrálva, sétálva vagy szökdécselve. Rengeteg minden történik egy ilyen utcán reggeltől estig. Ezt majd később mondom el. Most csak az a fontos, hogy a gyermek és az utca hatnak egymásra. A kettő között kétségtelen, állandó kapcsolat van. Már csak egy olyan egyszerű tényt is, mint az időjárás apró változásai, a levegő kis rezdülései az utcáról felszálló por táncoló „szemcséivel” együtt, az időjárás formáló hatása nem kisebb az aszfalton sem, mint falun. De míg a természet közeli földeken elsősorban a növényekre, az állatokra van hatással egy pár csepp eső, egy kévényi napugár, az aszfalton az emberek éri, de elsősorban a gyerekeket, és ők ebben a tükörben látják a megszokott tárgyakat mindig más-más színben. A gyerek azonnal felfogja, észleli a kis változásokat, örül az újdonságnak és hajlamos arra, hogy a megszokott emberi arcokon is mindig új és új vonásokat fedezzen fel. Röviden: ez a gyerek tudja, hogy ez az utca az ő utcája, ő teremtette olyanná amilyen, nélküle más lenne, vagy talán nem is lenne. És ha tovább megy, befordul a Kófaragó utcába, az is megváltozik, és mindig tovább egy-egy léppel birtokba veheti az egész várost. Ennyi év távlatából is úgy érzem, hogy a gyereknek igaza van: Míg én megvagyok, létezik ő is, hozzátartozik a városhoz, nélküle más lenne a város, vagy nem is lenne. Meg vagyok róla győződve, hogy mikor meghalok, akkor sem hal meg. Lesz, lehet hogy másik utcán, de hasonlóképpen egy ugyanolyan gyerek, akinek a szemében ugyanúgy tükröződik a város, és ugyanúgy megváltoztat minden figyelő tekintetet. Nem, nem kell, hogy utódom vagy rokonom legyen, anélkül is ugyanolyan lesz, anélkül is tartozékos része lesz a városnak.

Ezzel már tulajdonképpen azt is megmondtam, hogy nem akarom magam objektív szemlélőnek feltüntetni. Mindig inkább kevés volt bennem a saját igazam hite, mint sok. Vagyis tudtam, hogy amiben hiszek vagy amit csinálok, az nekem fontos, de nem akartam elhithetni, hogy fontos mások számára is. Ennek hiányát pedig sokszor éreztem, néhányszor éppen a kétségek vittek majdnem zsákutcába. Csak majdnem, a végső zsákutcából mindig ott van a női menekvés, a praktikumok, a napi teendők egyforma, sürgető szükségessége. De erről majd később.”

*

„... a gyermek és az utca hatnak egymásra” – írja a visszaemlékező. Az utcát, ezt a tudati képet a gyermek teremtette meg a maga számára saját élményeiből, emlékképeiből. Formálta olyanná, amilyennek ma látja. Ez a kép csak ő benne él, de megszülethet másban is. Nem biztos azonban, hogy másra ugyanúgy hat, ahogyan őrá, hiszen ez az emlékkép az ő gyermekkorának szimbolikus rajza. Egy olyan emlék, amely más számára éppen úgy lehet esemény, mint amennyire és ahogyan jellemző.

Az egyéni identitás megteremtésében fontos szerepük van az ún. mentális tereknek.¹⁷ Az elemzett műben az én értelmezésem szerint meghatározóak az otthonokkal kapcsolatos

¹⁷ A városi terek érzékeléséről, tudati hatásáról lásd Lynch, Kevin: *The Image of City*. Cambridge, 1960.; Stein, Howard F.: *The Influence of Psychogeography Upon the Conduct of International Relations: Clinical and Metapsychological Considerations*. In: *Maps form the Mind. Readings in Psychogeography*. Szerkesztette: Stein, Howard F. – Nederland, William G. Norman–London, 1989. 181–186. Ploch, Beatrice: *Die Symbolisierung der eigenen Welt*. Das

tapasztalati képek. Az alábbiakban, amikor végigjárom a visszaemlékező által a memoárban megjelölt utat, és ehhez útítársul hívom a tanulmány olvasóját, arra a kérdésre keresem a választ, hogy az egyes lakásokhoz kapcsolódó emlékezeti képek, milyen jelentésekkel telítődtek a visszaemlékező számára. A „társadalmi tények” mennyiben feleltethetők meg az egyéni tapasztalatoknak? Az otthonoknak milyen szerepe volt/van az egyéni identitás megteremtésében?

A kérdésekre a memoár dekonstrukciójával kínálok az elemzés szövege alapján – az olvasó saját egyéni olvasatának megfelelően – megfogalmazható válaszokat. Mielőtt azonban a visszaemlékező életét a különböző források és idősíkok metszetében ábrázolnám, kitérek – az én értelmezésemben – az általa megélt és ábrázolt idő síkjára rávetülő történetírói horizont jellemzésére, ez esetben: a visszaemlékező nemzedékének életidejével és lakásútjával kapcsolatos társadalomtörténeti megfigyelések ismertetésére.

A nemzedék lakásútja

Ósz Gabriella 1928-ban született. A szociológiai mobilitás-kutatások kategóriái szerint így ahhoz a nemzedékhez, életkor-kohorszhoz „tartozik” (1928 és 1932 között születettek) – a szakérettségizettek többségéhez hasonlóan¹⁸ –, amelynek tagjait a legerőteljesebben érintette a társadalmi változások életmód-formáló hatása. Ezt a generációt a meg-növekvő mobilitási esélyek miatt a „legszerencsésebb sorsú” nemzedékként aposztrofálják. Társadalomtörténeti megközelítésben a szerző „lakásútját” a nemzedék és a szakérettségi-sek lakókörményeire vonatkozó adatok „jellemezhetik”.

Az 1928 és 1934 között születettek lakásútját egy 1979-es szociológiai felmérés vizsgálta. A felmérésben azokra a lakáscserékre, vásárlásokra kérdeztek rá, amikor az egyén már önállóan, a „lakásváltás” „döntéshozó” részeseként cselekedett. A lakáshoz jutók lehetőségeit alapvetően meghatározta a karrier.¹⁹ A lakásszerzés módjai a korabeli lehetőségek-

Raumorientierungsmodell als Schlüssel zu den Mental Maps. In: Heimaten der individualisierten Gesellschaft. Szerkesztette: Schilling, Heinz – Ploch, Beatrice, 1995. 153–154.; Horváth Sándor: Mentális térképek Sztálinvárosban. In: Bódy-Mátay-Tóth 450–478.; Majtényi György–Szatucsek Zoltán: Erzsébet kilátó. Budapest, 2001.

¹⁸ A szakérettségi történetét monografikusan feldolgozó munkák: Kovács M. Mária – Örkény Antal: Káderek. Budapest, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet és Továbbképző Központ. 1991.; Kovács M. Mária – Örkény Antal: Szakérettségek. Mozgó Világ, 1981. 5. sz. 102–109.; Diószegi Csipetits György – Koncz Endre: Volt egyszer egy szakérettségi. Budapest, 1987. (a továbbiakban: Diószegi – Koncz); Pogány Mária: A NÉKOSZ és a szakérettségi pedagógiai és politikai törekvései. (kézirat). A *Volt egyszer egy szakérettségi* című kötet szerzői és szerkesztőbizottsága 1984-ben 410 – a népi kollégisták körében végzett felmérés adatlapjával megegyező – kérdőívet küldött ki volt szakérettségis hallgatóknak. Ezekből 263 érkezett vissza. A kérdőívet kitöltők helyenként megjegyzéseket is fűztek a válaszaikhoz, s mintegy 50 hosszabb-rövidebb életút beszámoló is érkezett. A felmérés anyaga utóbb a Politikatörténeti Intézet Archivumába (PIA) került. 1919–1, 1920–3, 1921–4, 1922–4, 1923–2, 1924–6, 1925–11, 1926–7, 1927–16, 1928–20, 1929–29, 1930–20, 1931–26, 1932–33, 1933–40, 1934–18, 1935–9, 1936–0, 1937–1. Saját számítások (N = 250). A kérdőívek a következő őrzési egységek alatt találhatóak: PIA. 913. f. 1–11. ó. e.

¹⁹ Horváth Ágota: Egy generáció lakásairól. In: Egy korosztály életútja. Az 1928–34-ben született férfiakról. (Kutatási beszámoló.) Budapest, 1984. 190–276. (a továbbiakban: Horváth); Győri Péter: Két nemzedék önálló lakásútja. In: Meddig él a múlt? Tanulmányok egy korszak-vizsgálatból II. Szerkesztette: Győri Péter. Budapest. Budapest, 1986. 45–122. A lakáselosztás korabeli rendszeréhez lásd Magyar Országos Levéltár (MOL) XIX-D-4-i 8. ó. e.; XXVI-D-1-c 1., 2., 3. ó. e.; Szakszervezetek Központi Levéltára. (SZKL.) Szakszervezetek Országos Tanácsa. Szociálpolitika 1950. 4/14.; Majtényi György: A lakáshasználat mint életmód-elem (1945–1960). (Kézirat.)

hez igazodtak. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők, az értelmiségiek csak a legritkább esetben költöztek rögtön családi házba. Pályájuk többnyire albérlétekből, tanácsi vagy OTP öröklakásból indult. 1960 előtt a domináns lakásszerzési forma a kiutalás volt; ezután mindinkább előtérbe került a házépítés és a lakásvásárlás. Az első lakás nagymértékben meghatározta a későbbi lakások nagyságát és „minőségét”, mivel a lakáspolitikai korabeli rendszere csak kis mértékben nyújtott lehetőséget a lakókörülmények megváltoztatására. A nemzedéken belül az értelmiségiek részesültek a legnagyobb arányban lakásjuttatásokban, igaz, hogy ők a többi rétegnél magasabb arányban is laktak városokban. Ebből is következik, hogy e csoport tagjai a többieknél általában jobb lakókörülmények között éltek. A magasabb iskolai végzettségűek lakásainak komfortfokozata is magasabb volt (villany, folyóvíz, fürdőszoba). 25 és 30 éves koruk között a felsőfokú végzettségűek jutottak saját lakáshoz a legnagyobb arányban. Később többnyire lehetőségük nyílt arra, hogy lakásukat – egyszer vagy többször – nagyobbra, komfortosabbra cseréeljék.²⁰

A diploma megszerzése, társadalmi státuszuk emelkedése kedvező helyzetet teremtett a szakérettségizettek számára a korabeli lakáspiacon. A társadalmi és a területi mobilitás adatai alapján a munkás, paraszt – értelmiségi fogalmi szembeállítás, illetőleg a tanya/falu – város/főváros ellentétpáron keresztül értelmezhető az a változás, mely az ő életükben végbement. A 80-as évekre a szakérettségizettek többsége elérte az alsó-középosztály életszínvonalát, ami nyugdíjas korokra is biztosította számukra, ha nem is a gondtalan, de legalább a biztos megélhetés lehetőségét.²¹ Többnyire a társadalmi igényeiknek megfelelő lakókörnyezetben találtak lakást.²² Visszaemlékezéseik alapján, úgy tűnik, gondolkodásukban ez a tudat összekapcsolódhatott azzal a ténnyel, hogy annak idején lehetőségük nyílt a továbbtanulásra.²³

A sikeresség megítélésének kérdése, hogy ki mennyiben volt elégedett akkori lakásával, a szociológiai elemzés szerint nagyban függött attól, hogy ki mennyire érezte befejezettnek a lakásútját. A „jó” és a „rossz” kategóriái a már idézett szociológiai felmérés szerint a komfortnélküli vagy félkomfortos egyszobás, illetőleg a legalább háromszobás összkomfortos lakást jelentették 1979-ben (egy évvel később, mint hogy szerzőnk a memoár írásához fogott). Az általánostól az egyedi felé közelítve, a következőkben ezek az adalékok összevethetőek lesznek a memoár szerzőjének egyéni tapasztalataival, anélkül is, hogy ezeket egymással megfeleltethetőnek tartanánk.

Az 'igen' és a 'nem', a 'jó' és a 'rossz' statisztikailag mérhető kategóriáinál bonyolultabb az emlékek, a szubjektív emlékezet szerkezete. Az egyén számára a saját lakás az otthon, a magánélet szféráját jelenti: azt a teret, ami elválasztja őt és az ő világát a többiektől, a külvilágtól. Ez az a „tér”, amit leginkább a sajátjának érez; ahol a leginkább otthon lehet. Az otthonoknak és közvetlen környezetüknek leírása a visszaemlékezésben értelmezésem szerint az identitáskeresés folyamatát jelképezi.

²⁰ Horváth Ágota. 226–229.; 217–218.; 230–231.

²¹ A válaszadók családjának havi jövedelme 1984-ben, melyből általában 2–3 családtag élt, a következő összegek között oszlott meg a következő arányban: 5000 Ft alatt 3,5%, 5001–7000 Ft között 5,5%, 7001–9000 Ft között 16,1%, 9001–10 000 Ft között 9,4%, 10 001–11 000 Ft között 6,6%, 11 001–12 000 Ft között 13%, 12 000 Ft fölött 45,9%. Nyaralója kb. 24%, autója kb. 60%-uknak volt, az adatközlőknek több mint a fele telektulajdonos is volt. Lásd: Diószegi – Koncz 88–89.

²² Budapesten 1984-ben a következő számban laktak az egyes kerületekben: XI. – 29, XIII. – 15, XIV. – 15, II. – 13, XII. – 13, V. – 12, VI. – 9, IX. – 9, IV. – 6, VII. – 4, VIII. – 4, X. – 4, XX. – 4, III. – 3, XV. – 3, XVII. – 3, XVIII. – 3, I. – 2, XVI. – 2, XIX. – 2, XXII. – 2, XXI. – 1 (saját számítások, n = 158). PIA. 913. f. 1–11. ó. e., illetőleg saját gyűjtés alapján. Úgy tűnik, hogy többnyire a jól frekvenciát kerületekben szereztek maguknak lakást.

²³ Majtényi György: Életmódváltozás a szakérettségiesek életében. In: Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón. Szerkesztette: Kósa László – T. Bereczki Ilona. Szentendre, 2000. 393–402.

Az életút rekonstrukciója

A József utcától a kollégiumig

Ősz Gabriella az események kronologikus rendjét követve mondja el az élettörténetét, bár bizonyos eseményeket hangsúlyozottan a jelen távlatából beszél el. Az otthonokkal kapcsolatos emlékeit általában jelenlegi lakásához kapcsolódóan, a jelen körülmények perspektívájából írja le. Saját elbeszélésében nem szakítom meg az eredeti történet kronologikus ívét, de hangsúlyoznom kell, hogy az itt ismertetett visszaemlékezés-mozaikok az én olvasatom szerint a jelen távlatából, az utolsó szövegrész tükrében értelmezendők.²⁴

Amikor megszületett, szülei a József utcában laktak, egy másik családdal közösen béreltek lakást: „Azt hiszem, akkor is ott laktunk még, amikortól emlékszem, de lehet, hogy egy másik VIII. kerületi lakásban.” A környéket nem tudja maga elé idézni. A lakással kapcsolatos emlékei viszont gazdagok, emlékszik arra, hogy ők bátyjával egy duplaágyban aludtak, öccse pedig, akinek születésekor már két éves volt, egy teknőben. Eszébe ötlenek képek a berendezési tárgyakról és játékaikról is: „Sokszor kétségbevonták, hogy én tényleg emlékeznek a négy éves korom előtti időkre, ennek hatására néha magam is utóérzésekre gyanakodtam, de most napról napra tapasztalom ugyanezt az emlékezőképességet fiamnál. Legélesebb kép, hogy anyám ölébe ülve mesét vagy éneket hallgatok. Totyi öcsém előttünk játszik a szőnyegen, Vilit [a bátyja – a szerző megjegyzése] várjuk, hogy idejében feljön-e a térről.”

Négy éves volt, amikor megszületett harmadik testvére, Irisz. Még ugyanebben az évben meghalt tüdőgyulladásban az édesanyja. Húgát ekkor apja kénytelen volt állami gondozásba adni. Öccse félév múlva meghalt: „Azok a viszontagságok, amelyeket mi nagyobbak kibírtunk, őt elvitték.” Az apa később újránősült, és igyekezett új otthont teremteni a két gyerek számára. A következő részletesen leírt otthon-élmény a visszaemlékezésben ahhoz az időszakhoz kapcsolódik, amikor a család egy szoba-konyhás lakásban lakott a gróf Haller téren. Jobbára hárman vannak otthon; ő a bátyjával és a mostohájával. Az apa hetente vagy két hetente jár haza, és ilyenkor „szemmel láthatólag neki is jól esik a nyugalom, a tiszta lakás, a pontosan tálalt ebéd és vacsora.” A napirend „pontos és kényelmes”. A kép „idillikus”, az emlékek leginkább a játékról és a játszótérről szólnak.

Az első komolyabb fordulópont akkor következett be, amikor az apa elvesztette vagonát, ingóságaitak elárverezték, és otthagyni kényszerültek Pestet. A leköltözés, ahogy visszaemlékszik rá, inkább volt fordulópont a család életében, mint az övében: „először otthagyni Pestet ez valóban lehet komoly fordulópont is, de akkori éveim számát tekintve, mégis kevés ok a megszakításra.” Az elbeszélés lendületét nem is töri meg a helyszín változása. Ma is az akkori kisgyermek kíváncsiságával fordul az egykori események felé.

Ókrös szekér vitte le őket bútoraikkal együtt Abasárra. Itt a bérelt ház két szobából, konyhából, éléskamrából állt, félholdas kerttel. A család csak az egyik szobát tudta berendezni, valahonnan konyhabútort is szereztek; a másik helyiség azonban egyelőre üresen maradt. Ez alkalmat adott a tervezgetésre, arra hogy bizakodva gondoljanak a jövőre. Kezdetben az újrakezdésbe vetett hit segítette át őket a beilleszkedés nehézségein, a falusi életformához való alkalmazkodás viszontagságain. A szállásadónő is ott lakott a kertben, egy kis házban az unokájával. Eleinte érdekesnek tűnt a környezetváltás, a nagy kert, a tágaság; az, hogy az iskolában palatáblára kellett írni, később viszont már „kevésbé”.

²⁴ Saját olvasatomban a jelenre való utalások után ismertetem az elbeszélés jelenét, hiszen az a narráció folyamatában változik, és a memoárban is így szerkeszti egységbe élettörténetének eseményeit a visszaemlékező. A továbbiakban a memoárra és a visszaemlékezővel készített interjúra külön nem hivatkozom; a két szöveg elkülönítése végett az utóbbi részleteit dőlt betűvel jelölöm a szövegben.

„Otthonnak azonban mindenképpen otthon ez is” – értékeli ezt az időszakot ma az árvaság és az otthontalanság hosszú éveire emlékezve, hiszen – azt, hogy otthon-e vagy sem, mégiscsak a benne lakók mutatják meg. Nekem mindig meghatározó volt, ahol ott volt apám, ott jól éreztem magam.” Sokat volt otthon egyedül, ami önállóvá tette, de neki kellett elvégeznie a házimunkát is. Több év cselédkedés távlatából, az írás pillanatában, úgy emlékszik, hogy ezt akkor különösebb kényszer nélkül tette, így „később bárhol is voltam, mindenhol problémát okozott, ha parancsoltak nekem.” Visszagondolva a későbbi múlt, az akkori jövő távlatából, „még” az abasári éveket is a gyermekkor boldogabb időszakához sorolja, hiszen itt „még” együtt volt a család. A memoárban a jövőre történő újabb utalás előlegezi a későbbi történéseket.

Az apa vállalkozásait azonban itt sem kísérte szerencse; a pénz lassan már a mindennapi betevőre sem volt elég. A szülők arra kényszerültek, hogy örökre adják gyerekeiket. Ők Sárospatakra kerültek ekkor nevelőszülőkhöz. Visszaemlékezésében a Sárospatakról írott részt, az otthonokról szóló, az elbeszélés jelenére is vonatkoztatható sorok vezetik be: „A meghitt otthon szó sok ideális elemet tartalmaz, számomra, mindig olyan marad, amelyben mindig több a törekvés, mint a realitás. Jelenleg mégis megkönnyíti az időben való visszakanyarodást, mert a sárospataki év volt az, amikor az otthon szó a legszorosabb értelmében is hiányzott”. A nevelőszülők egy szoba-konyhában laktak, csak a raktárépületek nagyságából lehetett tudni, hogy a család módosabbnak számít. A rossz bánásmód, az állandó betegeskedések következtében az árvaház végül más nevelőszülőkhöz adta őt. Ők a város másik végén laktak, szerényebb körülmények között, közvetlenül a cigánysor mellett. A közelben lakott a húga is, „családiás” környezetben. Náluk, amikor odalátogatott, „otthon érezte” magát, mint ahogy a közeli berekben is. A városi tér leírása szintén hasonló hangulati elemeket hordoz a visszaemlékezésben. Sárospatakon a főutcán keresztül jutott el az iskolába, ami ekkor élete „fő helye, értelme” lett. Szeretett végigmenni ezen az utcán. Kivéve abból a kis sikátorból, ahol lakott, máris mozgalmas városban érezte magát. Lovas kocsik, hintók, fiúkerek, biciklik, néhány motorbicikli és autó tarkította az utca képét. Gyerekeket és munkába igyekvő hivatalnokokat látott. Mindez, ahogy visszaemlékszik „egy csendes pesti mellékutca forgalmára” emlékeztette, egy olyan utca hangulatát idézte, mint amilyen a Gyulai Pál utca is volt. A memoárban az otthon fogalma így a tulajdonképpen otthon falain kívüli térbe helyeződik. Egy kedves emlék az, ami összeköti a két időszakot, és visszavezeti az emlékezőt és a visszaemlékezés olvasóját a múltba. A régi otthon „képe” az ezután következő füzetekben egyre távolabbinak tűnik; nincs is olyan emlék, mely felidézhetné.

Jól ismert és „maradandó” terület volt még számára Sárospatakon a Rákóczi-kert, ami mint „valóságos ősvadon” maradt meg az emlékeiben „óriási és egzotikus fákkal”. Az ő akkori tudását a városról természetesen nem a történelem-, vagy az útikönyvek határozták meg, hanem saját élményei, az a tér, amit saját maga bejárhatott és befogadhatott. A város másik fő nevezetességéről, a kollégiumról szinte semmit sem tudott. Csak az ötvenes években látogatott el oda egy családi kirándulás alkalmával. Részt vett később valamikor a hetvenes években egy olyan esten, amit pataki öregdiákok számára rendeztek. Ekkor tudta meg, hogy az ő számukra mit jelentett „Patak”, és ekkor kezdte el érezni a város fizikai valóján és a sokat emlegetett kuruc szellemiségén kívül „hagyományörző, történelmi levegőjét”.

Jó tanulmányi eredménye jutalmaként az árvaház lehetővé tette számára, hogy Sárospatakról Gyöngyösre menjen tanulni, középiskolás kollégiumba. Az intézeti éveket visszaemlékezésében nem találta a „maga szempontjából” „különösebben jelentősnek”. Sajátos, letűnt világgént emlékezett vissza a városra is. Ma viszont úgy látja, hogy a gyöngyösi évek erősen hatottak rá, igaz úgy, hogy vallásosságba esett. És erre később nem szívesen gondolt vissza. Amikor meghasonlott vallásosságában, elfordult a gyöngyösi emlékektől, s attól a közegtől is, amelyben Gyöngyösön élt. Itt „vágták először a fejéhez” zsidó származását, mondván, hogy zsidóból nem lehet apáca. Gyöngyös örökre mint elmaradott, poros kis-

város raktározódott el a tudatában. (Még ha a megőrzött emlékkép egy „nyüzsgő” város arcát mutatja is: „A piacon, a főutcán és a buszmegállóban nyüzsgő emberek tájszólása egyforma, de már az öltözköik nagyon különböző. Meg lehetett ismerni, ki melyik faluba való, ki gyöngyösi, iparos, vagy úriféle.”)

Csak a Mátra – ahol később többször nyaralt, és ahova mindig szívesen ment –, a természeti táj szépíti az emlékképeket. Az orvos el nem múló tüdőgyulladására később mindig környezetváltozást javasolt. A friss levegő a gyógyulást, a szanatórium a pihenést, a kikapcsolódást, a városi terektől való elszakadás lehetőségét jelentette a számára. Nemcsak a város zajától, hanem a tudatában a városi terekhez kötődő mindennapi gondoktól is meg tudott itt szabadulni – egy rövid időre. (E mozzanatnak – a városi tér és a természeti táj szembeállításának a visszaemlékezésben – külön jelentőséget tulajdonítok, de ezzel kapcsolatos értelmezésemet csak akkor ismertetem majd, amikor elbeszélésemben elérem az emlékezés „mai” jelenét, hogy a narráció folyamatában csak sejtsem, de ne tegyem ki-zárólagossá saját olvasatomat.)

Ősz Gabriella éveig élt távol a családjától, az otthon hangulatát a legkevésbé sem idéző körülmények között. A vallás Gyöngyösön olyan új dimenzióként lépett be az életébe, amely az otthon helyettesítette, „a valahová tartozás érzését” erősítette a tudatában. Később, amikor apja és nevelőanyja ismét magukhoz vették, az új otthon hamar visszavette ezt a szerepet a vallásosságtól.²⁵

Legközelebb Pesten a Dob utcában volt együtt a család; itt talált újra otthon és itt élte meg ismét a szétszakítotttság érzését a világháború alatt. Ami szörnyűbb volt a korábbiaknál is. A Dob utcában ortodox zsidó családok között laktak. Itt olyan közösséget ismert meg, amelyhez csak származása kötötte, de amivel korábban valódi kapcsolata nem volt. A memoár alapján mégis úgy tűnik, hogy a beilleszkedés gondtalan volt, hiszen az, hogy a szüleivel lehetett, megfelelő alapot teremtett ehhez. A múlt és a jövő távlatából ez a rész az emlékezés folyamatában egy összetartó közösség leírásává válik. A ház lakói között – valójában meglévő – anyagi különbségek csekélynek látszanak a visszaemlékezésben.²⁶ Zárt világ volt ez, abból a szempontból is, ahogy írja, hogy az ott lakók többsége a Dob utcában dolgozott. A külvilág eseményei mégis egyre jobban kellett hogy foglalkoztassák a ház lakóit. Az információk áramoltatásában szerepe volt az ő családjának is, mely nem „zsidó vallású” családként nyitottabb volt a külvilág felé. Édesapja tekintélyt szerzett magának a többiek előtt azzal, hogy újságolvasóként ő informálta őket a nagyvilág „dolgairól”. A serdülő lányok pedig őt kérték, hogy azokról a „ponyvaféle” regényekről meséljen nekik, amiket a házban egyedül csak ő olvashatott. Ő is dolgozott apja Klauzál téri zöldség-gyümölcs standján, ami a család megélhetésének fő forrása volt. Járt tricikkel a nagyvásártelepre, egészen addig, amíg lehetett, amíg „nem csináltak gettót azon a helyen”.

Közben a háború alatt is peregtek az ifjúkor évei, s a testvérek birtokukba vették a város számukra kedves tereit. A városi terek más és más magatartásformákat engedélyeztek a számukra. Ennek megfelelően különbözőek az ezekhez kapcsolódó emlékképek; és különféle jelentéstartalmak társulnak hozzájuk a visszaemlékezésben. A Dob utcából nem volt hosszú az út a korzóra, ahol hűgával sétáik alkalmával kisaszonyokként viselkedhettek. A vasárnapi mise után mentek ki a Duna-korzóra, ami nemcsak a Dob utcához képest volt lenyűgöző a számukra, hanem a Rákóczi úthoz képest is, amin keresztül odajuthattak:

²⁵ L. John Borneman elemzését Susan R. élettörténetéről: Bornemann, John: Elbeszélés, genealógia és történeti tudat: a széthulló személyiség. Narratívák 3. 207–208.

²⁶ Emlékei szerint a házban lakók között nem volt nagy rivalizálás; az aranyművesek talán valamivel jobban éltek, mint a földszintiek, de gazdagok ők sem voltak; csak javításokat vállalhattak. Az első és a második emeleten lakott két testvér, akiknek szikvízgyára volt. Ők, ahogy írja, jobb módúak voltak, de feltétlen tiszteletnek örvendett előttük a házban lakó tanító és a kántor, akik családjukkal szerényebb körülmények között éltek.

„katonatisztek sétáltak kardosan, sokszor elegáns hölgyekkel az oldalukon. Nyáron is selyemharisnya, kesztyű, kalap, pedig a Rákóczi úton a mezítlábas szandál volt a divat.” Másképp kellett viselkedniük viszont a piacon, ahol a zöldséges standon segédkeztek. Itt zavartan, szemlesütve fordultak el az előző napi udvarlóktól. A piacon ők maguk is más-ként látták helyzetüket, mint a korzón sétálva. Szintén más volt a családi kirándulások hangulata. A pesti kispolgári családok szokásainak megfelelően ilyenkor a „zöldbe”, a Gel-lerthegyre vagy a Népligetbe mentek kikapcsolódni. Pokrócot terítettek le a fűre. Kenyeret, lókolbászt és gyümölcsöt vittek magukkal. Engedelmes gyerekként figyeltek szüleikre. Séta közben néha még fagyaltot vagy vattacukrot is kaptak.

A változatosságnak, a sétáknak, a szórakozásnak a háború vetett véget. A nyomasztó emlékek átrajzolják a memoár Budapest képét. A Dob utcai ház befelé nyitott, kifelé zárt világát is megtörte a világháború és a Holocaust. A szerző részletesen beszámol minderről, ami ekkor velük történt. Az apát munkaszolgálatosnak vitték. Nekik, mint keresztényeknek, 1944-ben el kellett hagyniuk a gettó területét. Mostohaanyjukkal ekkor a Dob utcából a Király utcába költöztek, egy ismerős lakásába. Az újabb kényszerű lakáscsere jobb körülményeket teremtett. Itt albérlőkből gyakorlatilag társbérlők lettek; s az új ház rangosabb volt, a maga orvos, ügyvéd és tanár lakóival, mint a régi. Az egyszerű fehérre festett bútorok helyett itt sötétbarna fényezett darabok alkották a berendezést. A jobb körülmények és az a tudat, hogy az apa közben munkaszolgálatosként szenved, állandó lelkiismeret-furdalást okoztak a számára. Haragot érzett, amikor mostohaanyja megpróbálta díszíteni, berendezni a lakást, és ehhez elővette azokat a csipketerítőket – az egykori jólét mentőit –, amelyeket a Dob utcában nem tudott hová kitenni.

Zaklatott sorok, mozgalmas képek tudósítják a memoár olvasóját a háború utáni történeésekről, arról, ahogyan a háború valósága a szerző elé tárult. Egy ideig még nem mert visszamenni a gettó területére. Félt attól, hogy mit talál ott, és úgy érezte, hogy az ott lakók jogosan haragudnának rá. Aztán anyja visszaküldte bátyjával együtt, hogy nézzék meg „mi a helyzet” a régi lakásban. Nemcsak az ő szobájuk, hanem az egész lakás üres volt. Bátyját arra kérték, hogy segítsen elvinni a pincéből egy holttestet. De megijedt a látványtól és elfutottak. A Klauzál téren több méter magasan egymásra hordott meztelen halottak tömegébe ütköztek. Kétségbeesetten kerestek másik átjárót. Ekkor a Kazinczy utca felé igyekeztek. Itt a fürdő udvara volt tele kirabolt, lemeztelenített holttestekkel. Látták, hogy az emberek kezdik fölászni a Liszt Ferenc teret, hogy eltemessék a halottakat. Ahogy írja, tudták, hogy az utca majd elnyeli és magába fojtja a borzalmakat. S ezek a képek csak azoknak az emlékezetében őrződnek meg, akik átérték és a saját szemükkel látták mindezt.

Az eseményeket követve, ahogy lehetőség nyílt a „normális” életre, változik meg az elbeszélés városképe. A következő emlékkép Budapestről már a városi élet újraindulását, a kereskedelem újjászületését mutatja: „fagyoskodó emberek álltak végig a főútvonalakat, kezükből, kosárból vagy egy hokedliből álló alkalmi pultról kínálgatták a portékáikat. Portéka pedig mindenféle volt, cipőfűző, cérna, gyufa, dohányáru, öltöny, ágynemű. Élelmiszer nem akadt a változatos áruk között, de olyan volt, hogy barnalisztból süített pogácsákat kínáltak.”

Édesapja nem tért vissza a munkaszolgálatból; a család most nélküle próbált meg boldogulni. Az élet megindulása azt is jelentette, hogy ki lehetett lépni a pincék, az épületek fogságából. A város felszabadulásával az egyének mozgásteret is növekedett. Sok pesti lakos ment vidékre batyuzni élelem reményében, így tett ő is. Tizenhét évesen egy szomszédaszony társaságában indult útnak. Mivel a pénzét ütközben ellopták, végül egyik útítársával, más lehetőség nem lévén, Szamosályra²⁷ ment, segítség reményében. Nem sokkal megérkezése után megkezdődött a jégzajlás a Szamoson, ami lehetetlenné tette a visszautat. A folyó ott kanyargott a ház közelében, s már-már kilátástalannak tűnt a hazatérés.

²⁷ Helyesen: Szamosályi.

Ahogy ehhez a részhez ér a visszaemlékező az elbeszélésben, megváltozik a stílus, a nyelvi képek kevésbé expresszívek, az eltávolító beszédmód azt sugallja, hogy kitérő következik – mintha kívülről szemlélné egykori környezetét: „Lehet, hogy amit erről az időszakról fogok írni, kissé idillikusnak hat majd [...] én elsősorban azt szeretném lejegyezni, ami újdonság volt a számomra, és ami eltért mondjuk a pataki cigányok életétől.” Szamossály hasonló volt ahhoz a részhez, ahol Sárospatak határában lakott. A környezet meg az érzései is arra emlékeztették. Mint kiderült, útitársa volt a primás a nagyrészt zenészcsaládok lakta cigánytelepen. A falusiak többsége putrikban lakott, olyanokban, amiket már a pataki cigánysorról ismert. Az ő házuk kiemelkedett ezek közül: „rendes háznak nézett ki zsindeletével, szoba-konyha és elég nagy kamra, a ház mellett kis kert is látszott és néhány almafa. A szoba bútorzata 3–4 ágy elegendő ágyneművel, asztal, székek, szekrény helyett ládák. A konyhában csikótűzhely, polcok, láda.” Nem is annyira a szegénység, amit már régóta ismert, hanem inkább az otthonitól eltérő szokások készítették őt később arra, hogy otthagyja új környezetét. Társadalmi és intellektuális igényeinek nem felelt meg az a kiszolgáltatott szerep, ami a nők helyzetét jellemezte Szamossályon, és a házimunka monoton egyhangúsága sem.

Ezzel magyarázza ma, hogy végül szakítani tudott a faluval és visszatért Pestre, ahol mostohaanyja halála után a testvérek végleg árvaságra jutottak. Ezután, a szakérettségis kérdőívre adott válasza szerint „dolgoztunk, ahol éppen lehetett, éltünk, ahogy tudtunk. Utunk majdnem egyenesen vezetett a kommunista pártba...”²⁸ Testvéreivel próbálta még egy ideig fenntartani a zöldséges standot, majd háztartási cseléd lett. Először egy Hungária körüti házban cselédkedett; a háznak szinte minden lakásában dolgozott cselédlány. A háziúr felesége és feleségének két testvére lakott még ott. Az ő szobája a konyhából nyílt, de nagyobb volt egy átlagos cselédshobánál. Rengeteg szekrény volt bezsúfolva ide, telve a háziak holmijával. Ő egy széket kapott, amire a váltás ruháját tette, amit a falusi cselédlányok módjára batyuban hozott magával.

A lakással kapcsolatos emlékeit alapvetően meghatározza, hogy milyen volt a helyzete a családon belül. Jellemző a memoár műfajára az a mód, ahogy az itteni lakókörnyezetét leírja, ahogyan a személyes élmények áthatják az emlékezet „tényeit”. Közvetlen környezetével kapcsolatos érzéseit abban a térben ábrázolja, ahol velük együtt élt, s ami ezáltal saját helyzetét is jellemzi. Az egykori élményeit megtestesítő lakás s e lakás tárgyainak leírásából bomlik ki az a kép, ami elsősorban már őróla, az ő akkori helyzetéről szól. Az ő szobáját nem fűtötték. Amit főzött, abból nem mindig maradt neki: „Hogy hogyan élek nem nagyon érdekelte őket.” Azt már szinte nem is bánta, hogy a társalgásukban nem vehetett részt: „nem éreztem volna magam otthon közöttük”. Itt sem lakott rosszabb körülmények között, mint korábban a saját családjával, sőt önálló szobája is volt, viszont másokat kellett kiszolgáltatni, és így a saját helyzete egyre kilátástalanabbnak tűnt. A szinterek változóak – polgárlakások cselédshobái, konyhái –, de az alapézés ugyanaz: a kiszolgáltatottság. (A város kedvesebb arcát csak a szabadidő óráiban mutatta meg számára, amikor szórakozni mehetett fiatalok társaságában.) Az az életézés, mely már a sárospataki családi ház leírásában is megmutatkozott, abban a közegben, ami gyermekkorra legnyomorúságosabb éveire emlékeztette, most a városi bérlakásokban tárgyiasul.

A Dob utcában érezte magát utoljára otthon, ott volt utoljára együtt a család. Az én értelmezésemben az a tény, hogy az utolsó otthon-emlék egy olyan házhoz kapcsolódott a tudatában, ahol többnyire ortodox zsidók laktak, szerepet játszott abban, hogy 1946-ban megfordult a fejében az a gondolat, hogy kivándorol Izraelbe.

Később ő is, mint mindkét testvére, és mint jövőd férje és testvéreinek a jövődöbeljei, továbbtanult, kollégista lett. A népi, majd a szakérettségis kollégium a szegénységből, a kiszolgáltatott helyzetből való kitérés lehetőségét jelentette a számára. Az emlék-

²⁸ Legalábbis, így válaszolt 1984-ben a szakérettségis kérdőívre. PIA. 913. f. 1–11. o. e.

képek is eszerint rendeződnek a memoárban. A kollégium épülete nem sugározta az otthonosság érzését. Itt még a hálósobát sem érezte túl barátságosnak; közvetlen barátja nem volt a szobában. Hozzá képest szinte mindenki jómódúnak számított, kapott valahonnan támogatást, volt hova hazamennie. A tanulószoba volt az „egyetlen zug”, ahol jól érezte magát. Ott csend volt, nyugodtan lehetett olvasni, tanulni; mindenkinek megvolt a saját fiókjá, amiben a füzeteit tarthatta. Később, a szakérettségin főleg az iskolában érezte magát otthon. A hálóban ugyan voltak barátai, *„de nem volt olyan otthon, amit alakítani lehetett volna... azt lehet otthonnak nevezni, ahol lehet valami személyes dolog is. Itt az öltözködésen kívül semmi személyes nem volt, egyforma ágyak, egyforma minden, én ezt sosem szerettem.”* Személyes élményeit, akkori céljait a kollégium tereinek, fizikai valóságának elbeszélésében is megjeleníti a vele készített interjúban. Az interjú műfaja, az ebben megvalósuló elbeszélés – remélt – spontaneitása alapján talán joggal feltételezhető, hogy az ábrázolás módja, az a tény, hogy egykori érzéseit közvetlen környezetének a leírása jellemzi, saját tapasztalatainak a jelentés-szerkezetéből fakad. Olvasatom szerint életében ebben az időszakban a tanulás volt az elsődleges, a fő identitásteremtő erő; a kollégium elsősorban a továbbtanulás lehetőségét jelentette akkor s jelenti ma is a számára.

„Saját otthonok”

Férjével, aki szintén szakérettségis hallgató volt, később kísérletet tettek arra, hogy megvalósítsák közös terveiket, amelyek közt egy saját otthon megteremtése is szerepelt. Először albérletben laktak. Majd, mivel férje hivatásos katonatiszt lett, 1951 tavaszán megkapták első lakásukat a honvédségtől. Előkelő környezetbe költöztek: a Szabadsághegyre, a Melinda utcába. Ahogy írja, ekkor lakhattak először és utoljára „barátságos környezetben”. (A háború előtt a ház szálloda volt; később kis, többnyire egyszobás lakásokat alakítottak ki benne.) A kortárs lakásutak elemzése alapján pedig elmondható, hogy pályakezdekor még esélyük volt a továbblépésre, arra, hogy a jövőben nagyobb, komfortosabb lakást szerezzenek, s az ő emlékei is bizakodó hangulatról tanúskodnak.

Az első közös otthon leírása a visszaemlékezésben az otthonteremtés izgalmait mellett, a pályakezdő fiatalok várakozásait, hangulatát is érzékelteti. Próbálták első lakásukat minél szebben, igényesebben berendezni. Összebarátkoztak egy régi értelmiségi-nemesi családból származó asszonnyal, s megvásárolták az ő bútorait. Ahogy visszaemlékszik, tőle tanulták, „milyen is volt egy régi félig-meddig nemesi származású értelmiségi család, amelyik a gazdagságnál többre becsülte a szellemi értékeket”. Mindannyian jól jártak, ők olcsón jutottak olyan „szép régi darabokhoz”, amilyenekre vágytak, de az eladó is, hiszen akkoriban mindenki típus- vagy csőbútort vásárolt. A bútorvásárlást a memoárban a társadalmi előrelépés szimbólumaként is értelmezhető volna. Ha nem bizonytalanítaná el a sorok olvasóját egy újabb, szinte csak mellékesen megemlített adalék. Ahogy írja, mára ezekből a bútorokból csak egy darab maradt meg – újabb utalás a jelenre – erősen megrongálódva, „a fekete szekrény”, amely *ma* is a lakás fő díszé.

Terhessége alatt a férje foglalkozott a lakáskérélmükkel. Egyik nap azzal a hírrrel jött haza, hogy Albertfalván egy új lakótelepen kapnak lakást, de „sajnos csak cs lakást”.²⁹ Egy szoba-konyha spejzsel, WC-vel, mosdófülkével. Ahogy emlékszik, a lakás már elsőre megtetszett neki. Tudta, hogy jobbat nem kaphattak volna, és „a lakás világos napos fekvése megnyugtatta”, hamar beleegyezett abba, hogy fogadják el.

Abban, hogy mi hogyan hat érzelmileg az emberre nagy szerepük van apró, a történelem számára sokszor láthatatlan mozzanatoknak. Élesen az emlékezetébe rögződött például az a pillanat, mikor hazament a lakás megtekintése után: „amiért ez a néhány pillanat élesen emlékezetemben marad, az, hogy ekkor mosolygott rám először a gyerek.” Ahhoz, hogy

²⁹ A 'cs' a csökkentett komfort-fokozatot jelentette; a lakásban nem volt fürdőszoba.

a szobát berendezték, volt elég bútoruk. A konyhába pedig „szereztek” egy kredencet, és egy asztalt hokedlikkel. Ő a házimunka mellett kézimunkázgatott, terítőt, függönyt varrt, díszpárnát és gobelin-képeket hímzett.

A házban, ahol laktak, minden lakás egyforma volt. Többnyire velük egykorú fiatal házaspárok voltak a lakók; közvetlen szomszédjaikkal össze is jártak. A lakás alacsony komfort-fokozata ellenére jól érezték itt magukat. Fialalok voltak, és bíztak a jövőben. A füzetek olvasója ezen a képen keresztül látja az 1956-os emlékeket. S ez megfordítva is igaz, a füzetekben a visszaemlékező az 56-os csalódás távlatából ír akkori otthonukról. Ebbe a lakásba tért haza a férj a forradalom leverése után: „Az ajtó világos (délelőtti napos) négy-szögében (vagy már hozzám közelebb a konyhabenyílónál) megjelent reményvesztett alakja ... Egy világítóan fehér hokedli a konyhában, rajta egy ember, piszkos, dísz nélküli katonaruhában, portól és bánattól szürkén, üres szemekkel. – Egy összetört világ, szürke cserepekre tört és koszolódott remény.” – Ahogy írja, neki ez a kép november 4.

Férje – aki a forradalom napjaiban nemzetőr volt – 1956 után nem írta alá a Kádár-kormány iránti hűségnyilatkozatot. Eredeti szakmájában, lakatosként helyezkedett el, a Vegyesipari Javítóvállalat pinceműhelyében talált munkát. Ő, amikor a forradalom leverése után először ment be munkahelyére, a filozófia tanszékre, emlékezete szerint valaki éppen azt fejtette, hogy „azok a munkásfiatalok, akikben a rendszer bízott, akik Rákosi kiemeltjei voltak, akiket tanítottak, dédelgettek, azok fordultak a legélesebben a szocializmus ellen... ezek az egyszerű családokban felnőtt fiatalok vallásos szellemben nevelkedtek, 45 után egyszerűen vallást cseréltek, a felvett vallást pedig az első kiábrándulás után el lehet hagyni, a vallásuk nem szokokokhoz, hanem személyekhez fűződött.” Ahogy visszaemlékszik akkori érzéseire: „A vallás hasonlat is jó lett volna ránk, ha nem állt volna a »két vallás« között számunkra egy néhány év sűrű élettapasztalat.” Nem lépett be a pártba, s nem sokára jelentkeznie kellett az egyetem tanulmányi osztályán „státusz-át helyezésével” kapcsolatban. Ezután a XI. Kerületi Tanács oktatási osztályára hívták be, innen irányították át egy általános iskolába orosz tanárnak. Ahogy emlékszik, az 56-os csalódás kérdőjelezte meg számukra először az értelmiségi lét, a diploma megszerzésének és addigi munkájuknak az értelmét.

1956 élménye, ahogy írja, megváltoztatta korábbi céljait. Egyikük sem akart „nagy karriert” befutni. Férje századosi rangban volt, amikor 1956-ban leszerelt. Később elvégezte a munkavédelmi tanfolyamot, utána többnyire színházaknál dolgozott. Ő általános iskolai tanár volt nyugdíjazásáig.

Az 1957-es év „ködös homályba”, más történések takarásába vész az emlékezetében. Ekkor minden energiájukat a családra, a családi béke megteremtésére fordították; s ez kötötte le a figyelmüket: „Őzi [a férj – M. Gy.] a lehető legnagyobb mértékben érezte át a családfői felelősséget, én pedig mint otthonmegtartó, őrző, igyekeztem egy békés szigetet teremteni. Az egyenjogúság vagy egyenrangúság megszűnt köztünk, a gyerek léte, mint objektív tény megszüntette az addigi harmóniát, másféle békét kellett teremteni. Férjem próbálta bedolgozni magát a szakmába, különmunkákat keresett, hogy eltartsa a családját.” Mászt jelentettek számukra a munkában eltöltött órák is, mint korábban: „Azonkívül túl voltak olyan gondolatokon, hogy a pillanatnyi helyzet szabja meg cselekedeteinket. Akármennyire is furcsának tetszik, a jövőben, vagyis nem voltunk teljesen illúzió nélküliek, mégha úgy is tartottuk magunkról. A politika piszkos, ocsmány dolog nem kívánunk benne részt venni, de a hátunkat sem tartjuk többé senki miatt [...] Tehát az illúzió nem politikai vagy nagy betűs eszmei jellegű volt. Inkább hit az életben. Az életnek mennie kell tovább...” Az otthon fogalma számára ekkor a kor normáinak elutasítását és egy alternatív életstílus elfogadását is jelenthette, s segített neki elkülöníteni a köz- és a magán-szféra jelenségeit. A memoár írásakor ugyan nem tulajdonított túl nagy jelentőséget a politikai élet eseményeinek, de akkori magatartása értelmezésem szerint egyén és diktatórikus hatalom viszonyának egy lehetséges korabeli formáját jelképezheti.

A szünidőket próbálták tartalmas pihenéssel eltölteni. Kisétáltak az albertfalvai Duna-partra, „ahol akkor még szép füves részek voltak”; vagy kirándulni mentek a budai hegyekbe, Fenyőgyöngyére, Óbudára, Húvösvölgybe. Volt, hogy meglátogatták férje rokonait a dunántúli Bányoson. Három év múlva újabb gyerekek születtek.

A nemzedék életidejében megvalósuló lakásutak szociológiai vizsgálata alapján elmondható, hogy munkahelyi státuszuk megváltozásával jelentősen csökkentek lakáshoz jutási esélyeik. Férje katonatisztként újabb szolgálati lakásra számíthatott volna. Ezek a „tények” azonban ekkor még vagy nem voltak olvashatók számukra, vagy nem tartoztak főbb napi gondjaik közé. Egészen addig, amíg második gyerekek születése nem „tudatosította” bennük: nincsen valódi esélyük arra, hogy biztos anyagi háttérrel teremtsenek a család számára. A memoár alapján úgy tűnik, hogy a státuszvesztés élménye csak akkor vált megkerülhetetlen bizonyossággá, amikor a családi perspektívák is beszűkülni látszottak.

A férj később elérte, hogy megszüntessék lakásuk szolgálati jellegét. Miután a lakás tanácsai lett, elcserélhették. Kezdetben „zöld területen” kerestek cserelakást. De aztán be kellett látniuk, hogy ez az ő helyzetükben reménytelen. Végül egy hármas cserével 1961 nyarán, ahogy írja, „síríg végleges lakást” szereztek maguknak a Hengermalom úti gyártelepen. Ő az „utolsó pillanatokig” nem látta az új lakást, mindent a férje intézett: „Amikor már minden meg volt beszélve, és elvitt megmutatni, már ahogy megláttam a gyárakat, az Indiánteletet [a közelben lévő földszintes házsorokból álló munkáslakótelep – M. Gy.] és a sok kéményből füstölő erőművet, sírva fakadtam [...] A lakás még jobban megijesztett, sötétszürke ajtók, sötét falak, valami rettenetes bordó arany mintákkal, zöld konyhafal barna olajlábazattal, sötét hajópadló, cementes konyha.” A kétségbeesés állóképpé merevedik a visszaemlékezésben: „Amikor ideköltöztünk sírtam, látva a környezetet [...] Nyomasztott a kilátástalanság is. Ezt is nehéz volt elérnünk, hogy mégis legyen egy kétszobás lakásunk. Semmi remény a változtatásra anyagilag lehetetlen. Most már biztos, – gondoltam, hogy itt éljük le az életünket”. Ezzel a képpel érkezik el az elbeszélő annak az otthonnak a leírásához, melynek a történet idejében is formálódó jelentésszerkezete az elbeszélés kontextusát adja.

Ahogy ma – az interjúban – emlékezik, a „lakás jelentése” csak fokozatosan változott meg a számára. A történet írásakor azonban még az „újabb” események és az akkori jelen hatása alatt emlékezett; s a „valósnál” is komorabban látta egykori helyzetüket.

A Malomház – ahogy a lakók nevezték – valamikor a malom dolgozói számára épült. A kétszobás földszinti lakás félkomfortos volt. Férjével igyekeztek otthonosabbá tenni. Már az első évben szereztek bontásból egy kádat, és ahhoz széntüzelésű hengerrel biztosítottak meleg vizet. Később a konyhából leválasztottak egy fürdőszoba-részt. Hiába próbáltak azonban beilleszkedni a lakóközösségbe, megbarátkozni az új szomszédokkal, meg kellett küzdeniük az őket rosszindulattal figyelő szomszédok ellenszenvével, az állandó följelentgetésekkel. A közelben lévő Indiántelet „slumosodásának” hatására később csökkent a malomházi lakások értéke. Ma már szükséglakásnak számítanak ezek. Korábban a malomháziak lenézték a telepieket, ma a lebontásra ítélt Indiántelet utolsó lakóit költöztetik be az üresen maradt malomházi lakásokba.

Értelmezésem szerint a memoárban a „végső otthon” leírása artikulálja azokat a jelenségeket, melyekkel az emlékező az újabb történések hatására a lakást, a házat, s szűkebb környezetét felruházta, és amelyek így az életút eseményeit is jellemzik.

Ahogy írja, 1956 után nem akartak „karriert befutni”, de az elvégzett munka erejében még sokáig hittek; abban, hogy nem hiába dolgoztak, munkájuknak volt értelme. Munkahelyi csalódások és egzisztenciális nehézségek később azonban ezt is megkérdőjelezték számára; egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy nem tudnak kievickélni a napi gondok közül. A lakás a memoárban ennek a csalódásnak a szimbólumává válik: „Időnként fölremlik bennem, hogy minden későbbi bajunk oka, hogy itt rekedtünk, hogy nem tudtunk a gyerekeinknek megfelelő ösztönző környezetet teremteni.” Jelenlegi lakásához kapcsolódó emlékei

határozzák meg számára ma a városi terekhez kapcsolódó tudati képeket. Azok a terek, amiket élete során bejár, újra és újra rajzolták az ő városképét. A „városi” fogalmához, mely valamikor az otthon, valamikor pedig a társadalmi emelkedés érzetét jelentette, mind komorabb jelentések társultak. Mielőtt azonban bármi határozottabbat állítanánk a lakásút sikerességéről vagy a mobilitási tapasztalatról, le kell szögezni, ha élettörténetét az ő történeteinek keresztül értelmezzük, saját kérdéseinkre csak metaforikus válaszokat kaphatunk.

Értelmezési kísérlet

A visszaemlékező „lakásútja” társadalomtörténeti szempontból leírható volna a társadalmi emelkedés és a státuszvesztés metaforáival. Az elbeszélte történet metaforikus jelenségei, tér- és időszerkezete azonban jelzik, hogy ez a tapasztalat másfajta bizonyossággal fogalmazódott meg az emlékező számára. A visszaemlékezés kontextualizálta a hétköznapi tapasztalatait, az „elmondható történeteket”. Az egyes események a „szöveg” összefüggéseiben belül többféleképpen is értelmezhetőek, illetőleg a narráció folyamatában többszörösen újraértelmezhetőek lettek.

Ősz Gabriella önéletírását egy emlékkép, egy olyan emlék leírásával kezdte, mely boldog pillanatként raktározódott el a tudatában. Ez a kép indította el az emlékezés folyamatát. Ahogy írja, a múlt, és azon keresztül elsősorban saját maga érdekelte: „Milyen vagyok én? – kérdezte – és honnan vagyok ilyen?” A családdal kapcsolatos első képek, az otthon leírása, saját identitásának belső köreibbe vezették. Azt a lehetséges teret, ahol „az elbeszélés dolgozni kezd”, az otthonok jelentették. Ezek a terek adták az önkifejezéshez szükséges formát, s lettek a narráció kereteivé. Később férje öngyilkossága és újabb családi tragédiák azonban ezekkel kapcsolatban is megkérdőjelezték az életút sikerességét. A memoárban fokozatosan változik meg az 'otthon' szó, s ehhez kapcsolódóan a városi terek jelentésszerkezete.

A szerző életútját értelmezésem szerint az identitáskeresés céljával rekonstruálta. Az idő múlásával, a körülmények változásával fokozatosan módosult az emlékezés folyamata. Jelenlegi körülményei váltak az események kontextusává, melyek nemhogy megerősítették volna, hanem inkább megváltoztatták egykori céljait. Nemcsak az elbeszélés jelenét, hanem az elbeszélte időt is egyre erőteljesebben áthatják ezek a tudati képek. Ahogy a narráció folyamatában elér mai lakásának leírásáig, megszűnik a térbeli távolság múlt és jelen között. Éz az a pont, ahol végképp egybeszövődik jelen és múlt, ahol az emlékezés folyamata térben és időben is eléri azt a horizontot, ahonnan az emlékezés kezdetén az emlékező saját múltját szemlélte. Itt ér véget az elbeszélhető történet. Az írás idősíkjára már nemcsak rávetül az elmesélt időre, hanem „le is fed” azt. Hosszú út után tér vissza az elbeszélő a kiindulópontához; s az eredetileg feltett kérdés már a narráció hatása alatt fogalmazódik újra a számára.

Jelenlegi hangulatát firtató kérdésekre a következőket válaszolta: *„Az a divat, hogy meditatálni kell, hogy az embernek lazítania kell. Voltam egy pár ilyen előadáson. Megpróbálok néha mostanában, hogy behunyom a szemem, és próbálok valamit megidézni... Valamelyik nap a berek, akkor jelent meg előttem, amikor még kora tavasz van, és éppen, hogy sarjad a fű, a fűzfabarkák jelennek meg... és ha folyóra gondolok, akkor az is leggyakrabban a Bodrog és a Bodrog hídja, nem annyira a Duna, nem tudom, hogy ez miért van... ott mégiscsak eltöltöttem a délutánokat, még akkor is, ha mondjuk csalánt kellett szednem, vagy a malac mellett voltam, de mégiscsak egyedül, nagyon ritkán volt ott más, rajtam kívül a bereknek azon a részén ... a nyugalom ez az érzés.”**

* Megkértem Ősz Gabriellát, hogy olvassa el a tanulmány végleges szövegét. „Érdekesnek” találta, amit írtam, bár mint mondta, más szempontból máshogy, derűsebben is megírhattam volna. (Megengedte, hogy kiírtam a nevét.) Ugyanakkor megjegyezte: „Talán mégis kedvem lesz folytatni a 90-es években abbahagyott írást.”

MAJTÉNYI, GYÖRGY

Memory and personality: On reconstruction of the life story

Socio-statistical research tends to displace the individual as a subject of history. This essay intends to show how individuals actually perceive social changes and how social historians try to reconstruct the social reality from individual personal experiences. With an emphasis on narrative sources, this essay analyses the letters and memoirs of a woman who was afforded the opportunity to study in a program designed for worker and peasant students and acquire a profession in the post-World War II period in Hungary. Interviews with her provide us with valuable information and with a unique perspective through which to view this period.

To interpret her memoirs properly it is crucial to understand that what she writes is not only a reconstruction of her own life story but also a reconstruction of her past and present. Life stories are in themselves forms of transitions (how we have become what we are); they are objects of reconstruction that act as interlocutors between remembering and creating. From an analysis of the narrated life story of the subject it is possible to draw conclusions concerning the questions of identity. As the author asks at the very beginning of the story: Who am I and why am I so?

The author of the memoirs remembers seeking motivations for a purposeful future. Descriptions of apartments where she lived in the past represent the different chapters of her life story with which she was able to weave the events of her life into a coherent biography and give meanings to them. The "social facts" realized by the individuals can also be interpreted in a social historical context. Introducing an apartment dimension of life story could throw light on the advantages of the occupational mobility and also on how individuals perceived social change. Analysing the text of (so-called) subjective sources, personal motivations and emotions become accessible and help to document the individual reading of social mobility. But as the author states, the life strategies which social historians write on the basis of their "own knowledge" are not so much collective strategies as selections from individual life stories. Only self-reflexivity allows us to understand persons as active narrators of their own lives and helps us to know their own viewpoints.